

2. Бочан І. О. Глобальна економіка : підручник / І. О. Бочан, І. Р. Михасюк. - К. : Знання, 2007. - 403 с.
3. Валлерстайн І. Свободна торгівля - палка о двух концах / І. Валлерстайн // Скепсис. - Режим доступу : http://scepisis.ru/library/id_265.html
4. Одягайло Б. М. Міжнародна економіка : навч. посіб. / Б. М. Одягайло. - 2-ге вид., випр. і допов. - К. : Знання, 2006. - 407 с.
5. Пісьмаченко Л. М. Державне управління зовнішньоторговельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль : монографія / Л. М. Пісьмаченко. - Донецьк : ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2008. - 366 с.
6. Производство сахара в Латвии будет восстановлено до 2015 года / АПК в мире/Агропромышленный комплекс Украины / Портал ЧП "Гарант Агро". - Режим доступу : http://ukrapk.com/news/world/proizvodstvo_sahara_v_latvii_budet_vosstanovleno_do_2015_goda.html
7. Світова організація торгівлі / Україна і Світова організація торгівлі. - Режим доступу : <http://wto.in.ua/index.php?get=14>
8. Управління зовнішньоекономічною діяльністю : навч. посіб. / за заг. ред. А. І. Кредісова. - 2-ге вид., випр. і допов. - К. : ВІРА-Р, 2002. - 552 с.
9. Черінько І. П. Велика Британія і розширення ЄС - 2004 / І. П. Черінько // Наука. Релігія. Суспільство. - 2009. - № 3. - С. 77-81.
10. Економічне зростання на засадах справедливості. Вибір стратегії для України / Світовий банк : документ для обговорення № 408. - Вашингтон, 1999. - 69 с.
11. Free Trade Is the Best Policy / The Atlas Economic Research Foundation. - Режим доступу : <http://freedomttrade.org/petition>
12. House of Commons debates. Hansard. 10 Jun 2002 : Column 929W. - Режим доступу : <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200102/cmhansrd/vo020610/text/20610w46.htm>

Таїсія Крушельницька,
кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри економічної теорії
і історії економіки НАДУ

Інституціоналізація податкової системи України на синергетичних засадах

У статті науково обґрунтовано доцільність інституціоналізації державного управління в цілому та податкової системи як її складової із застосуванням синергетичних підходів, визначено сутність інституціоналізації податкової системи та основні принципи синергетики, прийнятні для застосування у сфері оподаткування.

Ключові слова: державне управління, інституціоналізація податкової системи, синергія, теорія синергетики, принципи синергії, принципи оподаткування.

The paper research to substantiate institutionalization of public administration in general and the tax system, as its component, using the approach. The author

defined the nature of institutionalization of the tax system and the basic principles of synergy, suitable for use in the field of taxation.

Key words: governance, institutionalization of the tax system, synergy, synergetic theory, principles of synergy, the principles of taxation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Інституціалізація податкової системи України із застосуванням методології синергетики дасть змогу вирішити більшість суперечностей у сфері оподаткування, особливо на тлі податкових реформ, які відбуваються, що, врешті-решт, сприятиме консолідації інтересів держави і суспільства. Тому вивчення питань інституціалізації податкової системи України із застосуванням синергетичних підходів є своєчасним і актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми та виділення невирішених раніше питань. Питання визначення оптимальних напрямів, умов і порядку розвитку державного управління в цілому та податкової системи зокрема, а також опрацювання шляхів удосконалення інституцій податкової системи досліджуються багатьма визнаними науковцями, як то В.Бакуменко, В.Бодров, О.Василик, А.Гриценко, Томас Р.Дай, І.Лунина, П.Мельник, Даглас Норт, А.Соколовська, Роберт С.Піндайк та ін.

Однак загострення економічної ситуації, політична невизначеність, зростання соціальної напруженості в суспільстві та інші чинники стимулюють науковців до розробки та впровадження все нових теоретичних підходів у різних сферах наукового пізнання, в тому числі в економіці і державному управлінні. Одним із таких нових напрямів наукових розробок, що пропонуються до застосування в державному управлінні, є теорія синергії.

Так, більшою чи меншою мірою, прийнятність синергетичних підходів у сфері державного управління обґрунтовується в роботах В.Бакуменка, Л.Євстигнєвої, В.Князева, В.Мартиненка, Л.Мельника, І.Пригожина, С.Серьогіна, І.Стенгерса, Ю.Сурміна та ін. Разом з тим деякі автори досить рішуче спростовують можливість використання фізико-математичних основ синергетики у сфері економіки та державного управління. Інші автори, такі як С.Курдюмов, Г.Малинецький, не відхиляючи цілком синергетичні підходи, все ж таки дещо скептично розглядають можливість їх застосування у сфері гуманітарних наук.

Отже, на сьогодні не існує єдиної думки щодо можливостей і необхідності застосування теорії синергетики в економіці. Однак зрушення в економічних, політичних і соціальних відносинах, що відбулись у світі за останній період, у тому числі і під впливом фінансової кризи, доводять необхідність перегляду положень економічної теорії, залучення до її арсеналу новітніх методологічних підходів, одним з яких є синергетика.

Незважаючи на велику кількість наукових розробок, присвячених дослідженню універсальних законів синергетики та застосуванню їх у різних галузях гуманітарних наук, питання прийнятності положень синергії у сфері державного управління все таки недостатньо висвітлені, а в частині державного управління податковою системою синергетична складова практично не досліджувалась.

Завдання статті. Метою написання статті є наукове обґрунтування інституціалізації державного управління в податковій системі із застосуванням синергетичних підходів. Завданнями статті є визначення сутності інституціалізації податкової системи, формулювання принципів синергії, доцільних для застосування в податковій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням наукових висновків. Дослідження категоріальної матриці інституціалізації податкової системи дає змогу виявити її сутність, побудову і параметри функціонування, а також зафіксувати відмінність існуючих інституцій податкової системи з їх ідеально можливим варіантом за переліком ціннісних параметрів і способом регуляції. Ретроспективний аналіз динаміки інституцій податкової системи в Україні відображає їх специфіку, недосконалість та наявність гострого дисбалансу відносин між державою і платниками податків.

Досить гостро дисбаланси податкової системи проявились з початком фінансово-економічної кризи. "Падіння попиту на цільових ринках, неконтрольоване збільшення вартості базових ресурсів, хаос на валютному ринку поставили на межу виживання цілі галузі, які є бюджетоутворюючими", зазначається у звіті за результатами опитування "Ukraine: Tax Policy Snapshot 2009" [1], що проводилось компанією Appleton Mayer с 5 по 19 квітня 2010 р. У висновках звіту відзначено, що дисбаланси податкової системи України створюють нерівномірне податкове навантаження на різні категорії платників і, як результат, призводять до зростання тіньового сектору економіки, ухилення від оподаткування, зменшення податкових надходжень. Як показують результати проведеного дослідження, 81% опитаних компаній, що працюють в Україні, констатували значне погіршення ситуації у сфері оподаткування в 2009 р. Серед ключових проблем системи оподаткування, що заважають розвитку бізнесу, 94% респондентів відзначили нестабільність податкового законодавства, відсутність прозорих і стабільних "правил гри" (94%), відсутність у платників податків реальних правових гарантій (92%), недопрацьоване і неузгоджене податкове законодавство (88%).

"В ході опитування 87% респондентів позитивно поставилися до ідеї запровадження в Україні моделі партнерських взаємин між податковими органами та платниками податків, однак тільки 3% вірять у те, що це можливо в найближчі 2-3 роки", - відзначили в Appleton Mayer [1].

Отже, об'єктивний і неупереджений погляд наведеного вище дослідження підтверджує загострення дисбалансу податкових відносин та дово-

дить необхідність інституційних змін в оподаткуванні в Україні. З даних позицій для забезпечення економічного зростання та усунення негативного впливу існуючого дисбалансу в податковій сфері необхідно здійснити відповідні інституційні перетворення.

Для опрацювання можливостей і напрямів інституціалізації податкової системи України необхідне чітке усвідомлення сутності цього процесу. Єдиного визначення сутності інституціалізації в цілому і у сфері податкової системи, зокрема в науковій літературі, не існує.

Д.Норт відзначає, що інституції - "це правила гри в суспільстві, точніше придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне річище" [2, с. 11]. Виходячи з цього ми вважаємо, що під інституціалізацією необхідно розуміти процес перетворення певного явища чи руху в організоване утворення, упорядкований процес з визначеною структурою відносин, ієрархією влади, дисципліною, правилами поведінки, а інституційними змінами є "складний процес... зміни правил, неофіційних обмежень, характеру та ефективності дотримання правил" [2, с. 15].

Спираючись на вищенаведене, під інституціалізацією податкової системи необхідно розуміти упорядкований процес формування інституціональної системи в сфері оподаткування з визначеною структурою, ієрархією влади, побудовою відносин між учасниками податкового процесу, правилами поведінки в напрямі реалізації державних інтересів і стимулювання економіки.

Методологія дослідження економічних, політичних чи соціальних систем передбачає поряд з розглядом категорій "система", "елемент", "структура" дослідження таких важливих понять, як "функція", "зв'язок", "взаємний вплив", "ієрархія" тощо. Отже, специфіка функціонування і розвитку податкової системи, яка виявляється через її інституції, може бути розкрита шляхом вивчення системи в цілому, окремих її складових та через аналіз взаємного впливу, її складових та оточуючого середовища.

Синергетика як наука про самоорганізацію чи, більш розгорнуто, про часово-просторові структури, упорядковані у відкритих нелінійних системах різної природи, що довільно виникли і самостійно підтримуються [3, с. 7] якраз і відкриває "принципи збору еволюційного цілого з частин, формування складних структур з відносно простих" [4]. С.Єрохін звертає увагу на те, що в несталій системі та в її оточенні "незалежні, ще не об'єднані структури існують, не відчуваючи один одного. Вони живуть у різних "темпосвітах", тобто кожна з них розвивається у власному темпі" [4]. При подальшому ускладненні системи, для забезпечення її гармонійного функціонування і розвитку, різницю руху "темпосвітів" складових системи необхідно мінімізувати.

Дане положення підтверджується при спостереженні за функціонуванням податкової системи, особливо в періоди прийняття і впровадження нових нормативних актів, та, тим більше, докорінних реформ. Так, між прий-

няттям будь-яких нових нормативних актів, інституцій та отриманням очікуваного ефекту від них проходить досить тривалий період часу. Втрата часу при впровадженні докорінних реформ, через їх більш значний масштаб, буде ще більшою.

Період між затвердженням нових нормативних актів і отриманням очікуваного ефекту від їх впровадження ми назвали адаптаційним. Він виникає через об'єктивну необхідність проведення підготовчих заходів у середині системи, як то підготовка і прийняття підзаконних актів, розробка методичних вказівок, підготовка кадрів, програмно-документальне забезпечення. Поза межами системи також відбуваються певні процеси і підготовча робота, що потребує подекуди значного часу, особливо в частині роз'яснення положень з оподаткування, впровадження нових форм звітності тощо.

Таким чином, процес податкового реформування пропонуємо представляти у вигляді адаптаційної моделі, на основі якої ілюструється процес прийняття нових законодавчих рішень. Процес податкового реформування умовно поділяється на три основних етапи: підготовчий (розробка нормативних документів, опрацювання механізмів узгодження нових положень), законотворчий (прийняття відповідних документів) і адаптаційний (заходи з упровадження реформи, доведення до відома виконавців тощо). Враховуючи, що мета податкової реформи - отримання максимального економічного ефекту (наповнення бюджету, стимулювання економіки, вирішення соціальних проблем тощо) за максимально короткий термін часу, необхідно скоротити весь процес реформування. Якщо врахувати, що законотворчий період скоротити практично неможливо, адже існує визначена процедура, необхідно всі підготовчі роботи перенести на підготовчий період, тобто здійснити нормативне і документальне забезпечення, методичні і консультативні заходи саме на стадії підготовки реформи.

Пропонована нами адаптаційна модель реформування податкової системи передбачає застосування найбільш популярних методів синергії, наприклад аналіз складових системи, визначення чинників зовнішнього середовища, що впливають на розвиток, визначення положення системи стосовно точки рівноваги тощо. Розвиток середовища: розширення чи злиття, реструктурування та ускладнення, зворотний зв'язок, деградація тощо відображають еволюцію протікання будь-якого процесу [5, с. 63], в тому числі і процесу інституціалізації податкової системи в умовах реформ. Крім того, аналіз динаміки і тенденцій цих та інших процесів, що протікають у системі, створюють суцільну картину наслідків змін, що відбуваються. Виходячи з цього можна стверджувати, що детальний аналіз кожної складової будь-яких змін податкової системи надасть інформацію про положення системи стосовно точки рівноваги, чим сприятиме запобіганню прорахункам та забезпечить прогнозування діяльності на майбутні періоди. Із вищеза-

значеного постає можливим сформулювати принцип взаємного впливу будь-яких дій на наслідки в самій системі та поза її межами. Отже, принцип взаємного впливу полягає в тому, що жодна подія не відбувається ізольовано від інших, натомість кожне прийняте рішення має наслідки для всієї системи.

Вважаємо за доцільне зазначити, що в процесі інституціалізації податкової системи необхідно зважувати кожне прийняте рішення, адже воно буде мати наслідки не тільки всередині, але й поза межами системи, охоплюючи резонансними колами всю економіку держави, інколи виходячи навіть і за її межі. Саме тут для розв'язання проблем розвитку податкової системи постають такі принципи синергетики, як "самоорганізація і саморозвиток" [6, с. 7], що охоплюють закономірності розвитку будь-якої системи в її оточенні. З точки зору самоорганізації податкової системи витікає, що інструменти її управління (до яких ми відносимо перелік податків, їх ставки, пільги тощо) не регулюють безпосередньо поведінку об'єкту управління (платника податку), а формують внутрішній механізм його самоорганізації.

Синергетичні підходи дійсно дають змогу дещо з іншої точки зору оцінити реформи податкової системи, що відбуваються в Україні. Так, згідно з синергетичним принципом "крихкості хорошого" [7] можна стверджувати, що хоч би яке було позитивне теперішнє становище системи, навіть з урахуванням її реформування, воно не може стати ідеальним. Модернізація й реформування є постійною потребою процесу розвитку. І дійсно, прийняття і впровадження Податкового кодексу не тільки не вирішило поставлених завдань, але навіть подекуди загострило суперечності. Однак, з іншого боку, функціонування будь-якої системи і необхідно розглядати як безперервний процес виникнення і вирішення суперечностей і конфліктів між її елементами та зовнішнім середовищем, а обов'язковою умовою розвитку системи є напрацювання інституційних механізмів розв'язання цих конфліктів.

Наступний принцип, узагальнюючи існуюче наукове бачення, ми назвали принципом спільної ефективності. Його дія витікає з того, що податкова система є складною структурою, вона об'єднує в собі менші структурні елементи, які розвиваються в індивідуальному темпі. Згідно з синергетичною теорією темп розвитку відкритої системи вищий, ніж темп розвитку будь-якої її складової, що найбільш динамічно розвивається. Звідси витікає принцип, що більш вигідно розвиватись разом, у цілому, оскільки це веде до економії матеріальних і духовних витрат [4], у чому проявляється принцип спільної ефективності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Враховуючи вищенаведене, можна зробити наступні висновки:

1. Впровадження нових інституцій у сфері оподаткування та отримання очікуваного ефекту від них вимагає досить тривалого періоду часу, який ми назвали адаптаційним.

2. Процес податкового реформування пропонуємо представляти у вигляді адаптаційної моделі, яка описує процес прийняття і впровадження нових законодавчих рішень в сфері оподаткування. Згідно з адаптаційною моделлю процес прийняття і впровадження нових нормативних актів умовно поділяється на три основних етапи: підготовчий, законотворчий, адаптаційний.

3. Адаптаційна модель надає можливість отримання очікуваного економічного ефекту від впровадження податкової реформи та інших нововведень у податковій сфері за максимально короткий термін часу за рахунок перенесення окремих адаптаційних заходів на підготовчий період.

4. З точки зору теорії синергії під інституціалізацією податкової системи необхідно розуміти упорядкований процес формування інституціональної системи у сфері оподаткування з визначеною структурою, ієрархією влади, побудовою відносин між учасниками податкового процесу, правилами поведінки в напрямі реалізації державних інтересів і стимулювання економіки.

5. Інституціалізація податкової системи, за нашою пропозицією, має використовувати синергетичні принципи, як то самоорганізації і саморозвитку взаємного впливу будь-яких дій на наслідки в самій системі та поза її межами, "крижкості хорошого", принцип спільної ефективності тощо.

Наступні наукові дослідження будуть проводитись в напрямках опрацювання синергетичних методів та визначення методики їх застосування для розвитку державного управління податковою системою.

Список використаних джерел

1. Ukraine: Tax Policy Snapshot 2009. - Режим доступу : http://www.rbc.ua/ukr/finance/show/v_reytinge_nalogovyh_sistem_ukraina_zanimaet_181_mesto_iz_183_issledovanie_21042010

2. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт : пер. з англ. - К. : Основи, 2000. - 198 с.

3. Синергетике 30 лет. Интервью с профессором Г. Хакеном. Проведено Е. Н. Князевой // Вопр. философии. - 2000. - № 3. - С. 53-61. - Режим доступа : http://inet-life.narod.ru/synergy_danil.html

4. Ерохин С. А. Синергетическая парадигма современной экономической теории / С. А. Ерохин. - Режим доступа : http://www.nam.kiev.ua/ape/n_01_1-2/yerokhin.htm

5. Венгеров А. Синергетика и политика / А. Венгеров // Общественные науки и современность. - 1993. - № 4. - С. 55-70.

6. Евстигнеева Л. П. Экономический рост: либеральная альтернатива / Л. П. Евстигнеева, Р. Н. Евстигнеев. - М. : Наука, 2005. - Режим доступа : <http://www.ecsoman.edu.ru/db/msg/271257.html>

7. Евстигнеева Л. П. Экономика как синергетическая система : монография / Л. П. Евстигнеева, Р. Н. Евстигнеев. - М. : ЛЕНАНД, 2010. - 272 с.